

Н.І. БЛОКОПИТОВА

МІСЦЕ ТЮРКСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ПОЛІЕТНІЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

У статті розглядаються загальнотеоретичні аспекти системи тюркської соціальної культури, чинники впливу на зміни соціокультурної парадигми, які пов'язані з масовізацією культури у поліетнічних суспільствах та пошуки вирішення проблем збереження етнокультурного обличчя.

Сучасний світ у етносоціальному вимірі набув суперечливих переконань. З одного боку глобалізаційні трансформації, які охопили усі рівні буття, ліквідують межі культурної відмінності, а з іншого – тенденція глибинного осягнення сенсу етнічної ідентифікації.

Метою даної статті є висвітлення тюркської соціальної культури як феномену етнічної ідентифікації у поліетнічних суспільствах.

Проблема етносоціальної ідентифікації – одна з найбільш складних та суперечливих проблем соціальної філософії. З урахуванням поставленої мети потребують вирішити наступні завдання:

- виявити сутність, специфіку та чинники розвитку етносоціальної культури як суспільного феномена;
- охарактеризувати специфічне, функціональне поле етнічної культури і визначити її місце в полікультурному просторі;
- розглянути особливості становлення і функціонування тюркської культури та її своєрідність;
- визначити значення ідеї діалогу культур як принципу співіснування і взаємодії тюркської культури з іншими культурами в поліетнічному суспільстві.

Глобалізаційні процеси, це перш за все економічні процеси, але впливають на всі сторони життя суспільства і потребують комплексного дослідження. Раціоналізм, пріоритет економіки, яка орієнтована на максимальні прибутки, глобальна міжнародна міграція, індивідуалізм як протиставлення колективізму, це чинники, що створюють протиріччя системі цінностей східних країн. Жодна країна не може залишатися осторонь світових процесів, тож проблематиці глобалізації присвячені дослідження Я.Дашкевича, З.Бжезинського, Ф.Фукуями, Д.Архиповича та ін.

Починаючи з 1960-х р., людство відкриває новий соціальний феномен – етнічне відродження. Сутність цього явища полягає в значному підвищенні ролі етнічності у суспільних процесах. Економічні трансформації у суспільстві вплинули на потік міграцій тим самим внесли зміни у соціокультурну парадигму, у відношенні до духовних і традиційних цінностей. Сучасний український філософ Скуратівський В.А. опрацьовував тему етносоціальної культури. Він писав: «Важлива роль у життєдіяльності суспільства належить соціально-етнічним спільнотам. Різноманітні соціально-етнічні спільноти як суб'єкти суспільних, зокрема національних та міжнаціональних відносин, надають їм особливої своєрідності, неповторності, збагачуючи загальний процес розвитку етносуспільного буття, соціуму загалом» [1, с. 19].

Відродження інтересу до етнокультури, звичаїв, традицій, мови, способу життя на основі наростаючої інтернаціональності економічного та суспільно-політичного життя як соціальне явище, у свою чергу, стає підґрунтям етноконфліктних проявів.

Межу, яка відділяє етнічний патріотизм від націоналізму дуже примарна. Якщо етнічне відродження активно культивує національну ідею, важливим елементом якої є створення національної держави, то поширюються умови для дестабілізації поліетнічних держав.

Проблематика етносу мала розвиток у етнології, етнографії, етносоціології, етнопсихології та у інших наукових галузях, в межах яких були здійснені окремі філософські

узагальнення. Філософське осмислення трансформувало вивчення етносу з описового характеру у більш поглибленій пояснювальний рівень. Але водночас цілісна соціально-філософська концепція етносу так і не набула однозначності.

Методологія вивчення тюркського етносу і взагалі етнічних процесів розкрита у фундаментальних дослідженнях Л.М.Гумільова, В.В.Бартольда, Ю.В.Бромлея. Важливий внесок у вивчення історії, мовознавства, філософії тюрків відображено в роботах фундаторів української орієнталістики: А.Ю.Кримського, О.Й.Прицака., І.М.Гаспринського, послідовники традицій російського та українського сходознавства, біля витоків яких стояли такі видатні вчені, як В.Алексєєв, Н.Бічурін, В.Васильєв, та інші.

Цікава концепція Л. Гумільова, в якій стверджується: «Етнос - колектив особин, які протиставляють себе всім іншим колективам. Етнос більш- менш стійкий, хоча виникає і зникає в історичному часі. Немає жодної реальної ознаки для визначення етносу, що застосовується до всіх відомих нам випадків: мова, походження, звичаї, матеріальна культура, ідеологія іноді є визначальними моментами, а іноді ні. Винести за дужку ми можемо тільки одне - визнання кожної особини: «ми такі-то, а всі інші інакші». Оскільки це явище повсюдне, то, отже, воно відображає якусь фізичну або біологічну реальність, яка і є для нас шукана величина» [2]. Якщо винести за дужки останнє твердження про «фізичну та біологічну реальність», все інше його судження, в основному, правильно відображає історичну реальність етнічного розвитку людства.

У науковій літературі немає чіткого визначення поняття "нація". Немало вчених висловлюють сумнів щодо можливості дати більш-менш прийнятне визначення нації, посилаючись на виняткову складність, суперечливість та своєрідність цього феномена, зокрема, на динамізм та неоднозначність специфічних ознак даної історичної спільноти людей. Визначення, які в літературі можна знайти, тісно пов'язані з різноманітними теоріями нації.

Культура етносу, її предметні форми, духовний зміст, а також людське співтовариство – це носії форм почування світу і форм мислення. Окрема людина опановує такими формами індивідуально, через різні форми діяльності і спілкування, мислення і навчання. Поза світом культури і людським співтовариством ці родові якості людини не розвиваються. Інакше кажучи, спосіб передачі родових якостей є етнокультурним, а не біологічним, генетичним, як у тварин. Індивід, вступаючи в життя, застає не тільки соціально-економічний устрій, але і певну культуру суспільства, матеріальні і духовні цінності. Для нього вони виступають передусім як умова реального буття. Тільки в процесі практичного привласнення індивідом соціального досвіду, викарбованого в культурі суспільства, його первинні біологічні потреби і почуття, формуються власні людські духовні потреби і здібності. До їх числа належить естетична потреба і естетичне відношення як здатність її задоволення.

Зараз стає зрозумілим, що багато наукових концептів, точніше, ті поняття, які активно використовуються в науковому опису (насамперед такі, як народ, культура, традиція і ін.), сформувалися багато в чому під впливом політичних та ідеологічних установок.

Східні слов'яни з глибокої давнини перебували в безпосередньому сусідстві з племенами і народами, які, згідно з уявленнями, укоріненими у теоріях так званого «євразійства» і підхопленими ідеологами «Пантуранізма», відносяться до суперетнічної «туранської» спільноти. Поняття «Туран» виникло як антипод «Ірану» - країни, де панує перська культура. Величезний простір «Турана» вгору, на північ від Ірану, і вшир, від Кавказу до Саян, розглядалося як прабатьківщина «туранських», або тюркських народностей, до яких зараховувалися всі етноси урало - алтайської мовної сім'ї. При цьому тюркський світ вважався як серцевина цього обширного «Турана» - відповідно, пантюркізм виступав як концентроване вираження більш широкого і більш розпливчастого пантуранізма.

Як будь-яка велика течія суспільної думки, тюркізм (пантюркізм) не має точної дати народження. Витоки тюркської консолідації можна простежити в прадавніх пластах тюркського фольклору, в надрах несформованої етнічної самосвідомості тюркських наро-

дів, інтуїтивно шукали і можливої опори в родинних культурах, і союзу один з одним. Такого роду пошуки формують етичну традицію, яка століттями розвивалася в тюркському світі (як і будь-який інший лінгвокультурній, суперетнічної спільності, наприклад слов'янської, угро- фінської, кавказької).

Формування і поширення теорії тюркизма і невіддільною від неї програми оновлення мусульманської системи освіти (джадидизма) найтіснішим чином пов'язані з громадською та науковою діяльністю кримськотатарського просвітителя Ісмаїла Гаспринського (1851-1914). Його праці, що увійшли в історію суспільної думки кінця ХІХ - початку ХХ століття як цільна гуманістична ідеологія тюркизма, досить своєрідні - вони менш за все схожі на систематизований і аргументований Компендій і носять скоріше фрагментарний і емпіричний, підчас декларативний характер. Гаспринський навіть не писав про «тюркизм» як такий - його хвилювала проблема «згоди» і загального прогресу тюркських народів; залишаючись у сфері просвітницької діяльності і повчальної риторики, він не дбав про концептуальну розробку основ пантюркізму. І все ж саме Гаспринському належить те формулювання, яке визначило програму пантюркізму, його гасло і кредо, моральний імператив, звернений до народів тюрко- ісламського світу: «Dilde, Fikirde, Iste birlik» («Єдність у мові, вірі і справах») [3].

Спочатку ніяких істотних відмінностей між «тюркизм» і «пантюркізм» не було. Префікс «пан ...» («все») означав лише поширення цього поняття на всі без винятку тюркські народи і не містила ніяких претензій на піднесення цих народів над іншими. Поділ цих понять і протиставлення їх один одному намітилися пізніше, вкрай суб'єктивних інтерпретаціях так, в Турецькій Республіці було прийнято позначати як «тюркизм» (Turkluk) національну ідеологію і політику, спрямовану на консолідацію громадян цієї країни, в той час як «пантюркізм» (Turkculuk) вважався рухом, які претендують на втручання у справи «чужих тюрків» (Dis Turkler), тюркського зарубіжжя. У радянській історіографії «Пантюркізму» часто надавали особливе одіозне значення, на «тюркизм» це не поширювалося, хоча в радянських умовах «пантюркізм» і «тюркизм» за змістом залишалися синонімами.

Дослідницькі та аналітичні американські центри протягом десятиліть активно пропагували ідеї пантюркізму, але нині пантюркізм розглядається не як геополітична доктрина, а скоріше як культурна парадигма. Американські політики не виношують планів створення єдиного тюркського політичного простору під домінантою Туреччини, а зацікавлені в підтримці суверенітету нових незалежних держав Центральної Євразії. Втім, до створення інтегрованого економічного і культурно- мовного простору, що має спільність інтересів, - відношення спокійне. Але пантюркізм небезпечний і в статусі культурної парадигми – така позиція необґрунтована ні історично, ні культурно, ні економічно, ні з позицій безпеки. Найсильніший удар по пантюркізму завдала організація «Договір про колективну безпеку», членами якої стали і дві тюркські держави - Казахстан і Киргизстан, а також ісламський Таджикистан. Туркменістан прагне до зовнішньополітичного нейтралітету. Політики і експертне співтовариство вважають ідею пантюркізму надзвичайно ірраціональною, архаїчною і нереалістичною. Раніше в більшій мірі залучали стратегії, об'єднані в доктрину неоосманізму, яка передбачає домінантний вплив Туреччини на тюркські, але ще більш - нетюркські народи і країни, в різні часи, що входили до складу Османської імперії. Проте, доктрина неоосманізму так і не була сформульована і навіть осмислена [4].

Художні запозичення зі Сходу в західну культуру, літературу, міфологію, перенесення східних ідей, мотивів, образів на західний ґрунт мають багатовікову історію. Єдиним для багатьох міфологіях Євразії знаходимо сюжет про виховання прародителя племені вовчицею. У цей ряд входять міфи Стародавнього Риму про Ромула і Рема, давньоіранські легенди про Кіра. У тюркських народів вовк сприймався як родовий тотем (приклад - походження правлячого роду Ашина). Розповіді про священного вовка, як вважає академік В. А. Гордлевський, занесли в Європу саме тюркські племена. Епізоди еллінської літератури (« новели » про Гефеста, Афродіті і Ареса в «Одіссей» Гомера) і космогонічні міфи стародавніх греків мають азіатське походження. Великий полководець епохи елліні-

зму Олександр Македонський, який намагався органічно поєднати в своєму поході культури Сходу і Заходу, під ім'ям Іскандер став одним з улюблених персонажів поем Нізамі і Фірдоусі. Мають східні витoki жанри драматичної поеми і героїчної пісні були занесені хрестоносцями з Азії до Європи і справили величезний вплив на середньовічну культуру Заходу.

З XVIII століття в Європі починається епоха відкриття літературного світу Сходу у творчості Монтеск'є і Вольтера, в літературно-критичних дослідженнях Гердера і Гете, які стверджували, що народи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму не можна вважати основними і єдиними творцями літератури [5].

Етнічна культура являє собою історичну сукупність як матеріальних, суспільно-політичних, технологічних, наукових, філософських, правових, етичних, естетичних, релігійних та інших цінностей, створених цим народом безпосередньо в ході його життєдіяльності, так і цінностей, одержаних ним у результаті взаємодії з іншими народами і творчо використовуються в своєму поступальному розвитку (у тому числі і етнічному) у всіх сферах суспільного життя.

Історичний досвід розвитку культури будь-якого етносу, як і розвитку будь-якої людини, неможливий без взаємин. Абсолютна ізоляція від зовнішнього світу призводить до загибелі будь-якої етнічної спільності. Практично кожне буття культури етносу в тій чи іншій мірі відкритий для контактів і сприймань культурних досягнень інших етносів і одночасно готовий поділитися власними культурними цінностями та досягненнями.

Численні етнокультурні дослідження переконливо свідчать про те, що етнічні зміни відбуваються в результаті численних, складно і суперечливо протікають, різноманітних культурних контактів між народами. Зміст міжетнічних взаємин багато в чому залежить від здатності їх учасників розуміти один одного і досягати згоди, яке в основному визначається буттям етнічної культури кожної з взаємодіючих сторін.

У висновку слід зазначити, що масовізація культури та соціокультурна ідентифікація, інтеграція та роздрібленість, глобалізація та локалізація – це взаємодоповнюючі процеси. Точніше, це дві сторони одного процесу: процесу перерозподілу суверенітету, влади і свободи дій у світовому масштабі, каталізатором (але не поштовхом) якого став стрімкий розвиток технологій пов'язаних зі швидкістю передавання інформації та переміщення у просторі. Нажаль, це незвортий процес. Саме завдяки тенденції свободи руху (міграціям) процеси глобалізації перетворюються перерозподілом привілеїв та поневірянь, багатства та бідності, свободи та обмеження. Ми лише свідки некерованого процесу, в ході якого формується нова соціокультурна ієрархія, всесвітня суспільна піраміда.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Скуратівський В.А. Етносоціальна культура як саморегульована система / В.А. Скуратівський. – К.: 1993. – 198 с.
2. Гумилев Л. Н. Этносферы: История людей и история природы. [Электронный ресурс] / Л.Н. Гумилев // Электронная библиотека ModernLib.Ru. – С. 15. – Режим доступа: http://modernlib.ru/books/gumilev_lev_nikolaevich/etnosfera_istoriya_lyudey_i_istoriya_prirodi/read_15/
3. Червонная С. Пантюркизм и панисламизм в российской истории [Электронный ресурс] / Светлана Червонная // Журнал «Отечественные записки». - 2003.- №5. — Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/2003/5/pantjurkizm-i-panislamizm-v-rossiyskoj-istorii>.
4. Мурадян И. Пантюркизм в стратегических представлениях США [Электронный ресурс] / И.Мурадян // Информационно-аналитический портал «Геополитика пост-модерна». - 19.05.2009 . – Режим доступа к статье: <http://old.geopolitica.ru/Articles/597/>

5. Черепенникова М. С. Персидские и тюркские мотивы в традициях европейской литературы и в «Западно-восточном диване» И.В.Гете [Электронный ресурс] / М.С.Черепенникова // Сборник трудов I Международной Интернет-Конференции "В.В. Радлов и духовная культура тюркских народов", Казань, 21 марта 2012г., С.200. — Режим доступа к статье: http://www.paxgrid.ru/proceedings_turkic2012.pdf
6. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. / Л.Н.Гумилев. — «НАУКА», 1990. — 306 с.
7. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. / Ю.В. Бромлей. — М.: Наука, 1987. — 333с.
8. Безертинов Р.Н. Древнетюркское мировоззрение Тэнгрианство. / Р.Н.Безертинов. — Казань, 2006. — 164 с.
9. Гумилев Л. Н. Древние тюрки. / Л.Н. Гумилев. — Москва: Наука, 1967. - 560 с.
10. Бартольд В.В. Тюрки. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии / Василий Владимирович Бартольд. — М.: 1998. — 194 с.

SUMMARY

The article deals with general theoretical aspects of social Turkic culture, factors that influenced changes in socio-cultural paradigms associated with mass culture in multiethnic societies and finding a solution to the problems of preservation of ethnic and cultural face. The modern world of ethno-social dimension became controversial beliefs. On the one hand globalization transformations, covering all levels of life, eliminate the boundaries of cultural differences, but on the other - the tendency comprehension of the meaning of ethnic identity.

Since the 1960's, the, humanity launches a new social phenomenon - the ethnic revival. The essence of this phenomenon is the significant increase of the role of ethnicity in social processes. Economic transformation in society has affected the flow of migration thus made changes in socio-cultural paradigm in relation to the spiritual and traditional values. Revival of interest in ethnic culture, customs, traditions, language and way of life based on the growing internationalism of economic and political life as a social phenomenon, in turn, becomes a basis ethnic conflicts symptoms. Line that separates the ethnic patriotism from nationalism is very illusory. If ethnic revival actively cultivates national idea, an important element is the creation of a national state, the terms for the destabilization of multi-ethnic states. The issue of ethnicity was developed in ethnology, ethnography, ethnic - socially, ethnic psychology and other scientific fields, within which were made some philosophical generalizations. Philosophical thinking transformed the study of ethnicity descriptive in-depth explanatory level. But at the same time integrated socio-philosophical concept of ethnicity has not entered uniqueness.

East Slavs of antiquity were in the immediate vicinity of the tribes and nations that, according to the concepts, theories rooted in the so-called "Eurasian" and picked ideologues of "Panturanizm" refer to the super "Turan" community. The concept of "Turan" emerged as the opposite of "Iran" is a country ruled by the Persian culture. Huge space "Turan" up north of Iran, and in breadth, from the Caucasus to Sayan, seen as the homeland of "Turanian" or Turkic peoples, which enlisted all ethnicities Ural - Altaic language family. Thus the Turkic world was regarded as the core of a massive "Turan", respectively, pan-Turkism acted as a concentrated expression of a broader and more vague of panturanizm. Formation and propagation theory of turkizm and inseparable from it, the program updates the Muslim education system (dzhadidizm) is closely related to social and scientific activities of the Crimean Tatar enlightener Ismail Gasprinskyi (1851-1914). His works are included in the history of social thought late XIX - early XX century as integral humanist turkizma quite unique, they are less likely similar to the systematic and reasoned handbook and are more fragmented and empirical, during declarative. Gasprinskyi even wrote about "turkizm" as such - it worried the problem of "consent" and the overall progress of the Turkic peoples, remaining in the educational activities and moralistic rhetoric, he did not care about the development of the conceptual founda-

tions of Pan. Yet it belongs Gasprinskyi that language that has defined the program of Pan, his motto and creed, a moral imperative facing the peoples of Turkic-Islamic world: «Dilde, Fikirde, İşte birlik» («Unity in language, faith and deeds").

Н. В. ПАВЛЕНКО

СИСТЕМА ВІДНОШЕНЬ МАТЕРІАЛЬНО-ДУХОВНИХ АСПЕКТІВ У МОДЕЛІ «ЛЮДИНА І БАГАТСТВО»

Сучасне суспільство орієнтоване на постійне збагачення і споживання все більшої кількості товарів і послуг. Ця ідеологія споживання формується у капіталістичному суспільстві і глибоко проникає в уми людей.

Суспільство широко вірить в те, що жити, постійно збільшуючи свої статки і мати можливість споживати набагато більше ніж решта, дає їм відчуття унікальності, наділяє їх певною владою, дає можливість бути авторитетом та багато іншого. Та чи дає це людині відчуття щасливого існування?

Проблему визначення відношень матеріально-духовних аспектів моделі «людина – багатство» вивчали західні та вітчизняні вчені: Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Бодріяр, Е. Фромм, Г. Осипов, В. Ярошовець, І. Сайтарли, А. Приятельчук та ін. І хоча дуже велика кількість дослідників займалась питаннями відношення людини до багатства, однак їх вкрай недостатньо для складання загального уявлення щодо цього питання.

Метою статті є пошук чинників для формування цілісності людського буття в контексті матеріально-духовних аспектів феномена багатства.

Людина сьогодні загнана у глухий кут, налякана, живе у ситуації суцільної невпевненості та зневіри. Фінансовий стан людини є показником її успішності. Капіталістичне суспільство просто не сприймає невдач. Вимоги суспільства виключають можливість існування людини у широкому розумінні цього слова. Все життя людина змушена працювати, щоб відповідати вимогам сьогоднішніх реалій. З причини відчуття цього страху і браку часу, людина просто не має можливості поміркувати над високими смислами буття, над тим, чи варто таке життя бути прожитим, для чого саме вона прийшла у цей світ, чому саме зараз. Всі ці міркування не потрібні, якщо вони не в змозі принести людині матеріальні блага і, що важливо, негайно. Але необхідно зазначити, що, якщо людина все ж таки зупиниться на мить та замислиться над своїм справжнім існуванням, то вона зможе отримати шанс наблизитись до буття, а можливо і до щасливого буття [2, с. 274].

Французький соціальний філософ Ж. Бодріяр у своїй праці «Суспільство споживання» позиціонує споживання як цепну психологічну реакцію, що скерована сучасною магією, природа якої несвідома. Надлишок предметів споживання вказує на «уявний» достаток, яке філософ протиставляє «справжньому» достатку. Суспільство споживання – це суспільство самообману, де неможливі ні справжні почуття, ні культура, що виникає в результаті соціальної диференціації та має на меті економічний прогрес і нарощування виробництва. Зважаючи на ці процеси, ми можемо говорити про те, що в сучасній ситуації суспільство не враховує духовну складову свого існування, не кажучи вже про її розвиток. Тобто виникає прямопропорційна залежність між зростанням об'ємів матеріального багатства людства і зменшення його духовного блага [1, с. 76].

Важливо зазначити що, все ж таки для того, щоб знайти себе, тобто знайти людину у собі, у сьогоднішньому реальному житті, необхідно мати не аби яку матеріальну базу. Для відчуття себе як цілісної особистості людина реалізує себе у відношенні до іншої людини, спілкуючись у соціумі. Стосунки між людьми завжди є динамічним процесом комунікації, опосередкованим їхніми характерами, настроями, почуттями, схильностями тощо. Кожен комунікативний акт реалізується через взаємодію конкретних особистостей, тому культура спілкування характеризується і психологічною складовою. До психологічних складових комунікативного процесу, які визначають рівень культури